

УДК 008-17.021

О.О. Штепа

ЧИННИКИ СТРЕСОГЕНЕЗУ ПРАВОВОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ В ДЕРЖАВОТВОРЧОМУ ДИСКУРСІ

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Анотація. У статті розкриваються особливості стресогенезу правової ментальності українського етносу та простежується деструктивний вплив травмованої ментальності на державотворчі процеси в Україні.

Ключові слова: правова ментальність, стресогенез, державотворення, етнос, травма.

Вступ

Процес деформації вітчизняної правової ментальності, наслідки якої ми відчуваємо і сьогодні, був зумовлений рядом історико-соціальних факторів, що впливали на етногенез сучасних українців. Джерела стресогенезу українського етносу поділяють на екзогенні і ендогенні. До екзогенних джерел належать, наприклад, безперервні навали різноманітних за походженням агресорів (татарських, польських, російських, німецьких) та всілякі спроби акультурації ними українства [1, с. 209]. До ендогенних чинників, зокрема, можна віднести міграційні чинники, що породили маргінальність, та такий чинник як зрада українськими керманічами свого народу [1, с. 210-211].

Проблему стресогенезу української ментальності фрагментарно досліджували не лише філософи, а й історики, етнопсихологи, культурологи, етнологи та фахівці інших галузей. Серед них можна назвати І.Стороженка, О.Кульчицького, О. Мостяєва, О. Донченко та Ю. Романенка, Б. Цимбалістого, М. Юрія, О. Стасюк, М. Обушного, Ю. Саєнка та інших. Разом з тим, ми змушені констатувати відсутність комплексної праці, яка б розкривала особливості стресогенезу саме правової ментальності українців, аналізувала окремі його чинники та їх вплив на розбудову національної держави.

Відслідковування стресогенезу вітчизняної правової ментальності та деформацій, які він спричинив, має і значне практичне значення. Зокрема – дозволяє прогнозувати наслідки тих чи інших соціальних процесів чи проведення реформ в державотворчому дискурсі. Це й зумовлює **актуальність** дослідження та його **мету** – виявити чинники стресогенезу української правової ментальності в контексті їх впливу на державотворчі процеси у вітчизняному соціумі.

Основна частина

Першим джерелом стресогенезу українців стало географічне розташування їх ареалу мешкання, його так зване «межове» становище, на кордоні між Сходом і Заходом. Панівним психологічним чинником Великого кордону на в'язу його просторі, який включав Дике поле та прикордонну територію, була смертельна небезпека. У зв'язку з цим не існувало чіткої межі між війною та миром. Адже щохвилини міг відбутися раптовий напад з півдня татарських воїнів, а з півночі – українських козаків. Це дає підстави вітчизняним історикам визначити результативну (інтегральну) функцію Великого кордону як прозорого бар'єру між війною і миром з перевагою у часовому вимірі воєнних конфліктів над мирними

перепочинками [2, с. 32].

У цій екзистенційно-межовій ситуації, на думку О. Кульчицького, були можливі два типи реакції мешканців неспокійних земель: «*vita maxima et heroica*» – авантюрно-козацького життєвого стилю і «*vita minima*» – поведінки «анабіотичного» стилю, притаєння існування. За народними переказами, використовуючи останню, наші предки рятувалися від загибелі, заховавшись від ворога в озерах і вдихаючи повітря через стебла очерету. Перша форма в своєму ідеальному продовженні, – відмічає О.Кульчицький, – призводила до виникнення «ентузіастичної компоненти» в етнічній ментальності, друга – до «стилю приховуваності», тобто звуження сфери контактів із зовнішнім світом, до «відступу в себе», і тим самим, до формування відповідних світосприймаючих домінант [3, с. 16-17].

Розташування на межі цивілізованого світу створювало можливість для відходу від «офіційного» соціуму, втечі поза межі державного та суспільного життя, стимулювало почуття свободи від деяких суспільних норм та стереотипів. Найбільш типовими серед них О. Мостяєв відзначає схильність до насильства, грабунків, порушення моральних норм [4, с. 20]. Утікач не визнавав над собою жодної влади, його вчинки, зокрема, об'єднання в малі спільноти, ставали предметом особистого вибору. Втікацтво стимулювало водночас як раціональні елементи світовідчуття, так і ірраціональні. Воно сприяло пануванню серед козацької маси емоційно-вольового начала та утвердженню січового лідерства, переважно, на харизматичних началах. З одного боку, підтримувалась раціональність, що виявлялась у прагненні до планування, передбачення, систематичності у вчинках, а, з іншого, – тенденція до швидкої зміни під їх впливом емоцій та афектів. Тому підтримка широких козацьких мас у походах змінювалась на активну протидію у буденному немілітарному житті, на партикуляризацію спільноти на окремі двори, а в політичному плані – на відсутність єдності у вирішенні нагальних проблем [4, с. 21].

На думку сучасних етнопсихологів, розташування між Сходом та Заходом призводить до маргіналізації України, що має наступні прояви:

- а) послаблення інтегрованості нації, персоналістичний тип національної психоідентифікації;
- б) поліцентричність поведінки, інтелектуальна та емоційна амбівалентність, соціокультурний еклєктизм [1, с. 214-215].

Другим важливим фактором стресогенезу україн-

ської правової ментальності стала багатвікова відсутність власної національної держави. Так, Б. Цимбалістий доречно зауважує, що через брак власної державності не могло витворитися почуття довіри між громадянами і провідною верствою, не вирощувалися ті громадянські чесноти, що є надзвичайно важливими для тривалого громадянського життя: почуття лояльності до своєї влади; толерантність до суперечностей в ім'я національної згоди; готовність до співпраці, не зважаючи на всі розбіжності, тобто до компромісу; і врешті – взаємна довіра між громадянами. Навпаки, бездержавність стала психологічною категорією, тобто рівнозначною з невмінням створити власну владу та її утримати [5, с. 13].

Український етнолог М. Юрій наголошує, що «втеча» українців від суспільного життя до природи є в певному сенсі втратою свого «я», поразенством, рисою ментальності, яка так чи інакше притаманна багатьом генераціям бездержавного українства, багатомільйонної нації, що протягом усієї історії мала лише фрагментарну державність, а відтак не знаходила можливостей для самореалізації [6, с. 197].

Найбільш небезпечним наслідком тривалої бездержавності стало категоричне несприйняття українським етносом будь-якої влади, держави як такої (тепер уже власної) та норм поведінки в соціумі, санкціонованих цією державою. Надзвичайно поширеним явищем стали абсентеїзм та повна байдужість до вирішення нагальних державних справ. Хоча, за певних умов та у визначені моменти часу, наші співвітчизники можуть демонструвати неабияку громадянську активність. Зокрема, такий сплеск народної енергії ми могли спостерігати в 2004 та 2013-2014 роках. Глибинними причинами таких піднесень можна вважати порушення ментального принципу справедливості, вчиненого владою, що втратила легітимність в очах носіїв етнічної культури.

Третій фактор – тривале перебування українського селянства, що є основним носієм етнічної ментальності, зокрема правової, у стані особистої несправедливості, джерелом якого став зовнішній чужорідний суб'єкт – Російська держава. За твердженням А. Тойнбі, коли жива істота скривджена порівняно з іншими представниками свого роду внаслідок втрати певного органу або відчуття, вона, як правило, відповідає на це лихо, вдосконалюючи якийсь інший орган або вигострюючи якість інше чуття, аж поки здобуває перевагу над подібними до себе в цьому іншому полі активності і в такий спосіб надолужує втрачене в першому. Сліпі, наприклад, володіють куди гострішим чуттям дотику, аніж люди, спроможні бачити предмети очима. За цією ж такою аналогією, коли в людському суспільстві якась група чи клас зазнає гноблення справедливого чи несправедливого, з власної вини чи з вини інших членів суспільства, в якому вона живе, – вона схильна відповідати на утиски або цілковиту заборону займатися тією чи іншою діяльністю, концентруючи свої зусилля десь інде, і домагаючись там надзвичайних успіхів. Найпоширенішою формою такого соціального гноблення було рабство (кріпацтво) [7, с. 133-134].

Відсутність будь-яких громадянських прав і навіть особистої свободи спонукало українське селянство до подальшого заглиблення у власний внутрішній світ, що спричинило вибуховий розвиток на-

родної культури, неймовірне піднесення особистого селянського господарства (навіть в умовах відстапої поміщицько-кріпосної системи). Натомість ментальною спадщиною цього періоду стали поглиблення громадянської пасивності, байдуже ставлення до особистих та громадянських прав індивіда, галопуючий ріст корупції, врешті негативне сприйняття свободи як соціально-правової цінності, за термінологією Е. Фрома, «втеча» від неї. У глибинній свідомості українських селян формувалася образ «добротного царя та поганих панів», що зумовив виникнення патерналістської ментальності, наслідки якої ми відчуваємо і сьогодні.

За свідченням істориків, стверджувати про істотне покращення добробуту селян в Україні після реформи 1861 р. не можна, адже хоч офіційна влада і декларувала свою турботу про покращення життя сільського населення, але через обмеження його в сфері землеволодіння фактично прирекла на ще більшу матеріальну скруту, ніж це було за часів кріпацтва [8, с. 11]. Тобто, навіть особисте звільнення селянства також стало своєрідним стресом для українців, що певним чином можна порівняти з негативним впливом на окремі суспільні верстви розпаду Радянського Союзу у 1991 році. Тепер їм довелося самим дбати про свій добробут, сплачувати поміщикам викупні платежі, вступати у різноманітні відносини з державно-бюрократичною машиною, а, отже, така жадана в кріпацтві свобода поступово усвідомлюється як тягар.

Особливо негативний вплив на українську правову ментальність в контексті вітчизняного державотворення мало перебування українських земель у складі СРСР, політика якого позначилася небаченими масштабами репресій, штучними голодоморами, світовою війною та цілеспрямованим руйнуванням етнічних культур та традицій.

Так, у 1930-40-х роках розгорнулася хвиля політичних репресій, що нівелювали будь-яке загально-визнане розуміння про справедливість та правосуддя. Показовими в період репресій, на думку С. Верменича, були особливі, із виразними ознаками постійного страху й екзальтації «обраних», стан суспільної свідомості, і сформована на цій основі «ідентичність пристосування». В її основі – самопочуття людини й соціуму, сформоване існуванням протягом десятиріч в умовах жорстоких соціальних експериментів, де цінність окремого людського життя не мала ані найменшого значення (або й штучно перетворювалася на антицінність, якої варто якнайшвидше позбутися) [9, с. 111].

О. Солженіцин відзначає, що підстави арештів громадян у той час ніяк не співвідносились з нормами чинного законодавства, а їх кількість вражала уяву. Автор описує кілька випадків вчинення «злочинів проти держави». Зокрема, «швець, відкладаючи голку, вколов її, щоб не загубилась, у газету на стіні й потрапив у око Кагановичу. Клієнт бачив. 58-а, 10 років. Продавець, приймаючи товар від експедитора, записувала його на газетному аркуші, іншого паперу не було. Число кусків мила опинилось на лобі товариша Сталіна. 58-а, 10 років. Тракторист Знаменської МТС утеплів свій зтоптаний черевик агіткою про кандидата на вибори до Верховної Ради, а прибиральниця помітила (вона за ті агітки від-

повідала) – і знайшла у кого. КРА, контрреволюційна агітація, 10 років» [10, с. 563].

У самих славнозвісних виправних таборах адміністрація тісно співпрацювала з так званими «соціально-близькими» (кримінальними злочинцями), котрих відверто натравлювала на «соціально-чужих», тобто політичних. «Невинна людина!» – ось головне відчуття того ерзацу політичних, котрих нагнали в табори. Вірогідно, це небувала подія в світовій історії в'язниць: коли мільйони арештантів усвідомлюють, що вони – праві, всі праві і ніхто не винен» [10, с. 571].

Масштабні репресії супроводжувались цілеспрямованим руйнуванням віковичних традицій українського етносу, зокрема, й у сфері праворозуміння. Поступово особисте життя, мораль і побут потрапляли під суворий контроль партійних суспільних органів. Принципи партійного життя розповсюджувалися на шлюбно-сімейні відносини й регламентували їх. Суспільне обговорення проблем розлучень, шлюбної й позашлюбної народжуваності, сексуальних зв'язків, ставлення до релігії знаходило обговорення в численних довідках та протоколах. Хрестини уподібнювались до мітингів робітничих колективів і були далекі від сімейно-побутових обрядів [11, с. 74-75].

Виявляючи причини боротьби з сімейними традиціями й насадження нового побуту та обрядовості, українські історики акцентують увагу на тому, що державна ідеологія в цьому напрямку відображала в прагненні змінити механізми соціального наслідування, бо їх збереження забезпечувалося в сім'ї шляхом передачі від покоління до покоління стереотипів поведінки і зразків культури [11, с. 91].

Надзвичайно потужний та руйнівний вплив на правову ментальність українського етносу справили штучні голодомори, особливо голод 1932-1933 років. Дослідники стверджують, що українське село до колективізації не знало крадіжок, адже у свідомості селян завжди домінувала повага до чужої праці. Підтвердження цього – значна кількість свідчень очевидців Голодомору, які стверджують, що навіть під час жорстокого голоду селяни «хати і сараї не записали, бо люди не грабували, просто ходили і просили». Вишукуючи різні шляхи порятунку, селяни дуже рідко вдавались навіть до жебрацтва. Ті, котрі пережили Голодомор у дитячому віці переказують, що «красти боялись, просити стидались, робити – не могли» [12, с. 74].

Дрібні крадіжки, за даними О. Стасюка, почалися саме в Голодомор 1932-1933 років. Відтоді почало формуватися нетрадиційне ставлення до власності, а нові покоління гасел про державну власність і всенародне добро вже сприймалися як «речі нічії», тому за совєтською мораллю незаконне привласнення не вважалось крадіжкою [12, с. 75]. Дослідник переконаний, що радянська влада свідомо створила такі умови, за яких соціально-правові норми втрачали будь-який сенс. Про деформацію цих норм свідчить масове поширення в роки Голодомору самосудів голодних людей, котрі різними шляхами намагалися добути собі та своїм рідним хоч який харчі... [12, с. 77].

У період голодоморів були поширені такі жакливі явища як канібалізм та трупоїдство, при цьому населення перебувало в постійному страху стати жертвою, якщо не сокири власних голодних сусідів, то

принаймні їх доносу в «органи». Психологічну травму українського етносу, завдану подіями 1932-1933 років, важко переоцінити. За твердженням М. Обушного, внаслідок катастрофічного вимирання живих і прискореного збільшення числа ненароджених було порушено міжпоколінну передачу етнокультурної інформації, соціокультурного досвіду, що перервало історичну пам'ять, етнокультурну й етнопсихологічну спадкоємність на постгенотипних українських теренах. У зв'язку з цим Україна втратила не тільки цінні етнокультурні надбання минулого, але і багатокітвий самоорганізаційний і суб'єктивний досвід українського селянства. Були деформовані процеси етнозбереження та націєтворення [13, с. 42].

Протягом 2003-2008 років дослідницька група Центру українознавства Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка провела дослідження 1000 громадян України, яким у 1932-1933 роках було від 1 до 7 років. 500 з них жили на українських теренах, де був організований штучний Голодомор (перша група) і 500 на українській етнічній території, яку Голодомор не зачепив (друга група).

Результати дослідження показали, що представники першої і другої груп відрізняються за такими характеристиками:

- наявність неусвідомленого комплексу меншовартості – 78% респондентів з першої групи і 32% респондентів з другої;
- респонденти пережили смерть своїх батьків, братів і сестер в роки Голодомору – 76% і 0% (відповідно);
- наявність радянських стереотипів («быть как все», «не высовываться», «не быть националистом», радянська однастайність, вірність ідеалам «пролетарського інтернаціоналізму» тощо) – 75% і 23%;
- схильність до конформізму – 75% і 20%;
- високий рівень тривожності – 73% і 12%;
- низький рівень суб'єктності – 72% і 19%;
- високий рівень самоактуалізації – 69% і 35%;
- низький рівень домагань – 66% і 33%;
- неадекватна самооцінка – 65% і 46%;
- відчуття відчуження від України та її національних інтересів – 63% і 7%;
- наявність українофобських настановлень – 63% і 3%;
- домінування поведінкових тенденцій уникнення – 60% і 21%;
- домінування депресивних настроїв – 59% і 11%;
- низька самоєфективність – 57% і 17%;
- респонденти виховувались в інтернатах і дитячих будинках – 56% і 8%;
- наявність фобійних розладів – 55% і 7%;
- наявність внутрішньоособистісних конфліктів – 53% і 10%;
- наявність «втечі від реальності» – 52% і 33%;
- регресія поведінки (перехід на попередній рівень розвитку), що унеможливорює адекватність дій в нових умовах – 51% і 20%;
- наявність психосоматичних розладів – 50% і 20% [13, с. 42].

Наведені дослідження яскраво свідчать про глибокий слід, що залишили голодомори в колективній пам'яті нашого народу та безліч деструктивних поведінкових автоматизмів, що сформувалися під впли-

вом тих подій не лише у свідомості безпосередніх жертв геноциду, але і в ментальності їх нащадків. У спадок від тих часів українці отримали глибокий правовий нігілізм, схильність до донощництва, несприйняття людського життя в якості найвищої соціальної цінності, новий рівень корупційних традицій та патологічну неспроможність до захисту власних прав, особливо від посягань з боку держави.

Результатом сукупності цих факторів стала поява нового світоглядного феномену – homo soveticus, що не зник після розпаду радянської імперії. Советська людина у постсоветському просторі чітко вписана у відповідну картину світу, у так зване «советське», яке визначає советизм як корпус ідеологем та їхнє інституційне оприявлення, советськість як онтологічний критерій, морально-етична парадигматика та комплекс характеристичних поведінкових ознак, советчина як територіально-психологічний ареал побутування [14, с. 62].

Станом на 2010 рік кількість тих громадян України, що дотримувались радянських норм і традицій складала: інколи до них вдаються 33% опитаних, часто – 24,8%, завжди – 8,3%, ніколи – 17,7%, не визначилися з відповіддю 16,2% респондентів. Число тих, хто завжди у повсякденному житті дотримується радянських норм і традицій перевищує число тих, хто живе по правилам, сформованим після проголошення незалежності (таких 5,9%). Інколи дотримується таких норм 33,4% опитаних, часто – 20,9%, ніколи – 14%, не визначилися з відповіддю 25% респондентів [15, с. 30].

Ще один важливий чинник ментального стресогенезу українського етносу – постійні війни на українських землях. Частково він пов'язаний з прикордонним становищем України, але, на нашу думку, має бути розглянутий окремо, особливо в контексті етногенетичних процесів ХХ століття, коли українці пережили дві світові війни, не пов'язані з географічним становищем їх земель.

Найбільший вплив на правову ментальність етносу справила Друга світова війна 1939-1945 років, в яку українці були втягнуті з перших її днів. Загальна кількість українських громадян, які впродовж війни воювали в складі Червоної армії та ВМФ, становить близько 7 млн. осіб. За останніми оцінками кількість загиблих військовополонених громадян України обчислюється щонайменше у 500 тис. осіб. Сучасні підрахунки дали змогу встановити, що втрачено військового персоналу з числа українців й громадян України інших національностей СРСР за роки війни становило близько 4,1 млн. осіб (вбитих, загиблих у полоні, зниклих безвісти, померлих у госпіталях у перші повоєнні роки) [16, с. 743].

У рамках акції «утихомирнення» населення гітлерівці зтерли з лиця землі понад 250 українських сіл, населення яких звинувачувалось у допомозі партизанам [16, с. 746]. Без житла залишилось 4-5 млн. осіб [16, с. 753]. Крім того, війна і пов'язані з нею події, зокрема нацистський геноцид, завдали народу України непоправних демографічних втрат, істотно підірвали його генетичний та підірвали етнонаціональну структуру. Спотворена демографічна ситуація, загибель найбільш дієздатної частини населення, особливо чоловічої, на тривалий час позбавила можливості нормально відтворити населення [16, с. 778].

І. Віктюк зазначає, що, починаючи з біблійної традиції, війна в масовій свідомості асоціювалася з есхатологічним кінцем історії [17, с. 66]. Під час війн люди проявляють як найкращі (героїзм, самопожертва, патріотизм, гуманізм), так і найгірші (зрада, жорстокість, пристосуванство, зневага до життя підлеглих) свої якості. Будь-який військовий конфлікт, особливо такий тривалий і руйнівний як Друга світова війна, породжує так зване «покоління війни», яке передає у спадок своїм нащадкам ряд міфів, символів, поведінкових автоматизмів, що можуть відігравати як конструктивну так і деструктивну роль у державотворчому процесі.

Саме з тих часів у наш ужиток увійшов вислів «війна все спіше», який дозволяє виправдати корупцію, розкрадання та службові зловживання, ігнорування прав людини та зневагу до самого людського життя. Тривале життя за «законами воєнного часу» нівелює значення правосуддя та законності в загальноприйнятому їх значенні. Надумана гордість за «велику перемогу» «дідів, що воювали» з боку сусідньої держави та окремих громад нашої власної, створює ідеологічне підґрунтя для насильницького перегляду легітимного світопорядку, що склався за результатами Другої світової війни. У наші дні український етнос також перебуває під тягарем стресу зумовленого незаконною військовою анексією півострова Крим та веденням гібридної війни на території Донецької та Луганської областей. Майбутній вплив цих чинників на етнічну правову ментальність буде залежати від спроможності українців дати адекватну відповідь на вказані виклики.

Нарешті останнім фактором стресогенезу вітчизняної ментальності можна вважати аварію на Чорнобильській АЕС у 1986 році. Аварійними викидами ЧАЕС в Україні було радіоактивно забруднено 53454 км² території з 2293 населеними пунктами 74 адміністративних районів 12 регіонів України у яких на початку 90-х років ХХ століття проживало майже 2,6 млн осіб (у тому числі майже 700 тис. дітей) [18, с. 18]. На думку відомого німецького філософа У. Бека, «Чорнобиль – це кінець «інших», кінець усіх наших суворо культивованих можливостей дистанціюватись один від одного, що став очевидним після радіоактивного зараження. Від бідності можна захиститись кордонами, від небезпек атомного століття – не можна» [19, с. 5].

Очевидно, що якщо ця катастрофа так потужно вплинула на масову свідомість світової громадськості, то вона не могла не зачепити українців, яких вона стосувалася безпосередньо. За твердженням Ю. Саєнка, донині не вдалося вилікувати ні медичними засобами, ні за рахунок матеріальної компенсації, ні реабілітацією довілля низку «соціальних синдромів»:

- синдром жертви – потерпілі на все життя;
- синдром сталого соціального виключення – безініціативність, патерналізм, вимоги «вічної ренти» від держави і співчуття до себе від інших;
- «синдром евакуації і переселення» – порушена картина світу, слабка адаптація до нових умов;
- «синдром втраченого здоров'я» – щороку самооцінка рівня здоров'я дорослих і дітей дедалі більше погіршується;
- «синдром невпевненості та розгубленості» – при майже повній недовірі до влади і опорі на

власні сили та сім'ю потерпілі покладають вирішення всіх своїх проблем на державу;

- «синдром невігластва» – незнання ситуації, законів та правил життєдіяльності у забрудненому середовищі; потерпілі живуть за повсякденними поняттями суб'єктивного ризику;

Соціально-психологічний стан постраждалих характеризується цілою низкою парадоксів, серед яких: 1) незадоволеність владою та повна особиста пасивність часто поєднується з орієнтацією на довічну державну ренту для себе і своїх дітей – допомога і більше допомоги; 2) висока стурбованість станом власного здоров'я не підкріплюється дотриманням елементарних санітарно-гігієнічних норм та правил поведінки в забруднених регіонах; 3) схильність до гіперболізації свого стану, в якому постійно відшукується згубність чорнобильського фактора, натомість відсутність бажання змінити ситуацію – небажання брати участь в екологічноорієнтованих заходах чи впливі на прийняття рішень владними органами; 4) зацікавленість та гіперболізація суб'єктивних оцінок ризиків замість зосередженості на пошуках шансів інноваційних моделей виживання; 5) замкненість на інтересах сім'ї та архаїчно-примітивних формах господарювання, втрата відчуття потенціалу громади, ролі її провідників, натомість великі надії на Бога та «сильну владу» [20, с. 75-76].

І хоча чорнобильська катастрофа стала одним з каталізаторів розвалу СРСР та здобуття Україною незалежності, а деякі сучасні автори навіть заявляють про «благодатний вплив» радіації на генофонд нації, ми змушені констатувати виникнення цілого ряду деструктивних поведінкових автоматизмів: негативне ставлення до власної держави, що спочатку допустила техногенну катастрофу, а потім самоусунулась від вирішення проблем її жертв, хоча сама ж гарантувала їм відповідні права своїми нормами; патологічний патерналізм, неприродно поєднаний з неспроможністю до захисту своїх прав в державних установах та запереченням будь-якого їх авторитету; правовий нігілізм, зумовлений недієздатністю існуючого законодавства у сфері соціального захисту жертв аварії та ін.

Висновки

Надзвичайно важливим наслідком вказаних подій та процесів стало формування в української нації (принаймні її частини) комплексу «невідомщеної жертви», що стало ще одним потужним фактором підриву віри в справедливість і правосуддя. Адже, на відміну від фашизму, комунізм не постав перед міжнародним судом і його злочини не були офіційно викриті.

Подолання ментальних стереотипів, що склалися під впливом негативного історичного досвіду українського етносу можливе лише в умовах збереження національної держави, яка на сьогоднішній день поставала перед реальною загрозою не лише з боку зовнішнього агресора, але і внутрішніх контрпродуктивних процесів у вітчизняному соціумі, обумовлених, значною мірою, деструктивним впливом тієї ж вітчизняної правової ментальності. Лише цілеспрямоване

формування позитивних світоглядних архетипів етносу та політичної нації в цілому дасть змогу перебороти «примари минулого» та успішно завершити процес нації – та державотворення.

Список літератури

1. Донченко О.А. Архетипи соціального життя і політика: Глибинні регулятори психополітичного повсякдення / О.А. Донченко, Ю.В. Романенко. – К.: Либідь, 2001. – 336 с.
2. Стороженко І. Великий кордон і українське козацтво кінця XV – середини XVII століття / І. Стороженко // Київська старовина. – 2006. – № 1. – С. 31-45.
3. Кульчицький О. Світовідчуття українців / О. Кульчицький // Українська душа. – Нью-Йорк-Торонто: Ключі, 1956. – С. 13-25.
4. Мостяев О. Вплив пограничного положення України на формування соціальних поведінкових стереотипів [Текст] / О. Мостяев // Наука і суспільство. – 2011. – № 1-2. – С. 15 – 23.
5. Цимбалістий Б. Тавро бездержавності / Б. Цимбалістий. – Джерсі-Сіті, 1982. – 40 с.
6. Юрій М.Ф. Етнологія: навчальний посібник для студентів вузів / М.Ф. Юрій. – К.: Дакор, 2006. – 357 с.
7. Тойнбі А. Дослідження історії / А. Тойнбі. – Том 1 / Пер. з англ. В. Шовкуна. – К.: Основи, 1995. – 614 с.
8. Молчанов В. Вплив селянської реформи 1861 р. на добробут населення України / В. Молчанов // Історія України. – 2011. – черв. (№ 22). – С. 10-15.
9. Верменич Я.В. Теоретичні засади дослідження репресій у Радянській Україні: соціальні, етнічні, регіональні аспекти / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – № 5. – 2012. – № 2. – С. 109-119.
10. Солженицын А. Архипелаг ГУЛАГ: роман / Александр Солженицын; под ред. Н. Солженицыной. – Харьков: Книжный Клуб «Клуб семейного досуга»; Белгород: ООО «Книжный Клуб «Клуб семейного досуга», 2014. – 1280 с.
11. Лахач Т.О. Державна регламентація шлюбно-сімейних відносин у радянській Україні 1920-1930-х років: монографія / Т.О. Лахач. – Полтава: ПУЕТ, 2014. – 192 с.
12. Стасюк О. Геноцид українців: деформація народної культури: / О. Стасюк; Міжнародний благодійний фонд «Україна-3000». – К.: Стило, 2008. – 223 с.
13. Обушний М. Політико-психологічні аспекти Голодомору 1932-1933 років / М. Обушний Т. Воропаєва // Соціальна психологія. – 2009. – № 2. – С. 39-48.
14. Хархун В. Рецепція комунізму й сучасний український проєкт / В. Хархун // Ідентичність і пам'ять у пострадянській Україні: монографія. / Українське Фулбрайтівське товариство. – К.: Дух і Літера, 2009. – С. 59-78.
15. Тищенко Ю.А. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності» / Ю.А. Тищенко, С.А. Горобчишина. – К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2010. – 76 с.
16. Україна в II світовій війні: погляд з XXI ст.: історичні нариси: у 2-х кн. / Ін-т історії України НАН України; ред. В.А. Смолій. – К.: Наукова думка. – Кн. 1. – 942 с.
17. Вітук І.К. Війна як чинник есхатологічної свідомості людини в сучасному світі / І.К. Вітук // Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтер-національний аспекти: зб. наукових праць / за заг. ред. д. філос. н. Журби М.А. – Частина 1. – Монреаль: ЦСП «НБК»; Северодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля. – 329 с. – С. 65-68.
18. Барановський М.О. Екологічні та медико-біологічні наслідки аварії на Чорнобильській АЕС: динаміка, просторові відмінності, сучасні тенденції (на прикладі регіонів Полісся) // М.О. Барановський, О.В. Барановська // Чорнобильська катастрофа: наслідки та шляхи розв'язання проблеми / ред. Т.В. Тимочко. – К.: Всеукраїнська екологічна ліга: 2015. – 32 с.
19. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну: пер. с нем. / У. Бек. – М.: Прогресс. – Традиция, 2000. – 384.
20. Сасенко Ю. Постчорнобильський соціум: ризики та шанси виживання / Ю. Сасенко // Сучасність. – 2006. – № 4. – С. 69-86.

А.А. Штепа

ФАКТОРЫ СТРЕССОГЕНЕЗА ПРАВОВОЙ МЕНТАЛЬНОСТИ УКРАИНСКОГО ЭТНОСА В ГОСУДАРСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ

В статье раскрываются особенности стрессогенеза правовой ментальности украинского этноса и прослеживается деструктивное влияние травмированной ментальности на процессы государственного строительства в Украине.

Ключевые слова: правовая ментальность, стрессогенез, государство, этнос, травма.